

Kézikönyv a tizenhárom hazai nemzetiségről

Székely András Bertalan szerk.:
Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből 8. 2018.
Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2018. 164 o.

2016-ban a Néprajzi Múzeumban és az Országgház Felsőházi termében kétnapos konferencia zajlott „Együttélési modellek a Kárpát-medencében” címmel. A tanácskozás időszerezését egyfelől a Magyar Néprajzi Társaság egyedülálló kiadványsorozata: „A magyarországi nemzetiségek néprajza” folyamatos megjelenésének negyvenedik évfordulója, másfelől az erdélyi magyarórmények korábbi marosvásárhelyi konferenciájának folytatási szándéka adta. A rendezésben a Nemzetstratégiai Kutatóintézet főszervezősége mellett az Országgyűlés, a Magyar Néprajzi Társaság, valamint nemzetiségi civil szervezetek vettek részt.

A „Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből” című, 1996 óta immár nyolcadszor megjelent kötete döntően ezen konferencia előadásainak szerkesztett változatát tartalmazza.

Paládi-Kovács Attila akadémikus, néprajzprofesszor *Nemzetiségi néprajzi kutatások a Kárpát-medencében* címmel foglalta össze tudománytörténeti vizsgálatának eredményeit. Egyes nyugat-európai filozófusok és társadalomkutatók (p. Marcel Mauss) már 1945-ben a néprajz (a Volkskunde), a folklorisztika megszüntetését, betiltását, tanszékei felszámolását követelték. A frankfurti filozófiai iskola szerepét már többen kimutatták az 1968. évi párizsi diákmozgalmakban. A *Deutsche Gesellschaft für Volkskunde* 1969. és 1970. évi összejövetelein a hagyományos „néprajzi kánont”, valójában a német néprajzi kutatást nyíltan támadó fellépésében látták ezt az erőt. Az ezen irányzathoz igazodó német néprajzi tanszékek elvetették, támadták olyan kategóriák használatát, mint *nép*, *nemzet*, *nemzetiség*, és az elődök „néprajzi kánonját” irrelevánsnak nyilvánítva, a globális tömegkultúra jelenségei felé fordultak. A békésebb német tanszékek Volkskunde névtábláját felváltotta az „európai etnológia” táblája. Az 1990-es években már Európa keleti felében is kiélezett viták folytak a néprajzi tudományok feladatáról, jelenéről és jövőjéről.

Az egyes nemzetiségi közösségekről szóló beszámolók sorát Doncsev Toso szociológus nyitja. Tanulmánya a hazai *bolgár* közösség rövid történetét, a körükben lezajló társadalmi-kulturális változásokat tekinti át a XIX. század végétől napjainkig. Ez a kis létszámú népcsoport itteni tartózkodásának másfél évszázada alatt, olyan jelentős társadalmi, gazdasági szerepet töltött be, amely messze meghaladja egy ekkora népesség lehetőségeit. A bolgárkertészlet a korszerű intenzív zöldségtermesztés szinonimájává vált.

Báthory János etnopszociológus a jelenkori migráció hatását tekintette át az európai kisebbségek – különös tekintettel a *romák* – helyzetére. A roma ügyek nemzetköziesítésére irányuló törekvés a magyarországi rendszerváltozás utáni években kapott lendületet. Az amerikai mintára hangszerelt polgárjogi mozgalom mögött egyre határozottabban felsejlett egy diplomáciailag és pénzügyileg támogatott diverzió, amely a cigányság valódi polgárjogi törekvéseire ráépülve, eszközként használta ki azt. A „roma-projekt” nem hozta azt, amit vártak tőle: nem állt össze a nacionalizmusok ellen bevethető transznacionális roma nemzet, nem lázadtak fel a romák, erősebbnek bizonyult a többségi nemzetek vonzása. Eszközként használták fel a cigányokat, és most, hogy várakozásaik nem teljesültek, s van más, sokkal inkább sikerrel kecsegtető projekt, jegelték az ügyet.

Dr. Diószegi György Antal görögségkutató a Kárpát-medencében élő görögök hagyományairól szolt. Az első magyarországi görög diaszpórának különösen érdekes és sokrétű a története. Létrehozói a XV-XIX. században, folyamatosan érkeztek az őket befogadó Magyarországra (jellemzően kereskedők voltak, akik nagyrészt letelepedtek). Kitartással, hatalmas szorgalommal és fáradalmat nem ismerve megteremtették magyarországi görög közösségeik gazdasági alapjait. Összetartóak voltak: tudták, hogy számíthatnak egymásra, edzetté és leleményessé váltak. Sorsközösségben éltek: ennek legjobb kifejezői a görög kompániák, vagyis kereskedőtársulatok. A reformkor idején érzelmileg azonosultak a magyarsággal. E korszak kezdetén éppen egybeesett a görög szabadságharc, amivel a magyar közvélemény erősen rokonszenvezett: több magyar is életét áldozta a törökökkel szembeni görög hadműveletekben. A XX. század közepétől a görögség több ezer tagja lelt ismét menedéket, új életlehetőséget Magyarországon. E második diaszpóra 1948 áprilisától kezdve több éven át, a polgárháború miatt érkezett a vendégbarátságáról egész történelme során nagyszerű tanúbizonyságát adó Magyarországra. A görög polgárháborúval kapcsolatos politikai okok vezettek e humanitárius indíttatású befogadásra. Az ő letelepítésükre ekkor épült a Fejér megyei *Beloianisz* görög falu, ahol máig anyanyelvű iskolájuk, templomuk van. Az utóbbi években gyarapodott azon második diaszpóras görögök száma, akik egyre nagyobb érdeklődéssel és értékörző figyelemmel tekintenek az egykor Magyarországon élt első diaszpóra görögségének értékteremtő, műveltségbeli szerepére. Napjaink magyar történész-

világa is újra felfedezi a régi magyarországi görögök máig ható jelentőségét a gazdaság- és a művelődéstörténet terén folytatott sokrétű tevékenységét. A görög szervezetek, egyesületek szintén sokat tesznek a görögbarát magyar és a magyarbarát görög kapcsolatok további erősítéséért.

Dr. Horváth Sándor etnográfus a magyarországi horvát néprajzi csoportok ismertetésekor minden olyan megnevezésű közösséget külön fejezetben mutat be, amelyek nevét önelnevezésként vagy mások által adott névként hosszabb ideig használták. Így sorra kerülnek a *grádistyei* horvátok, a *bunyevacok*, a *rác* horvátok, a *dalmátok*, a *tótok*, a *bosnyákok*, a *sokácok*, a *Dráva menti* és a *Mura menti* horvátok. A XV. századtól ismeretes hazai történetükbe, tárgyi és szellemi kultúrájuk legjellegzetesebb vonásaiba nyer betekintést az olvasó. A szűk terjedelem korlátai között csupán néhány fontosabb, illetve érdekesebb dolgot lehetett az egyes hazai horvát néprajzi csoportok kapcsán felidézni.

Piotr Peška és *Virágh József*, a hazai lengyel közgyűjtemény mai és korábbi vezetői a dolgozatuk első részében a 2015-ig múzeumként és levéltárként működött intézmény addigi történetét, gyűjtőkörét és telephelyeit foglalja össze dióhéjban. Ezt követően az immár kutatóintézeti funkcióval is bővült nemzetiségi intézmény tevékenységének az áttekintése következik. A tudományos részleg munkatársai elsősorban a gazdag múzeumi és levéltári gyűjtemény feldolgozásával foglalkoznak. Konferenciáik, kiadványaik, kutatási és korszerű médiaprojektjeik, kiállításai úgy az országon belül, mint az anyaországban és a Visegrádi négyeknél komoly ismertségnek, elismertségnek örvendenek.

Prof. Dr. Manherz Károly a magyarországi német nemzetiség jellegzetességeit foglalta össze. Az államalapítás időszakában érkezett németföldi papok és lovagok után a magyar uralkodók az iparosodás és városi fejlődés kibontakoztatásában is jelentős szerepet szántak a német kézműveseknek és kereskedőknek. A német polgárság a XIII. század folyamán sok magyar városban gyökeresedett meg. A hazai németiség zöme, a török kiűzését követő újratelepítés során, közép- és délnémet területről, kis része Alsó-Ausztriából érkezett Magyarországra. Úgynevezett keverék nyelvjárásaik jelen formáikat már az új hazában, tehát magyar földön nyerték. A tanulmányban a nyelvtudós szerző a hazai németiség etnikai hovatartozása és nyelvjárási áttekintése után a szellemi örökségük, népi kultúrájuk kutatásának történetében a kezdetektől napjainkig öt fő szakaszt határol el. A második világháborút követő évtized politikai indíttatású hanyatlása után a magyarországi német népi kultúra kutatásának az újramegújítására szorosan kapcsolódik az egyetemi és főiskolai tanszékek (Budapest, Pécs, Debrecen) kutatási célkitűzéseikhez, az akkori Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége kezdeményezéseikhez. Később múzeumi kutatóhelyek és a Magyar Néprajzi Társaság nemzetiségi kiadványsorozata is nagymértékben elősegítette a

tudományos feltárását. Az anyaországi (nyugat- és keletnémet, osztrák) folkloristák is fontosnak érezték a magyarországi német nyelvjárások, népmesék és szokások felgyűjtését, kutatását, közreadását. Elszármazott dunai sváb szerzők pedig számos hazai német település történetéről adtak ki köteteket Németországban.

Fancsali János zenetanár, önkormányzati vezető a Kárpát-medencében élő *örmények* hagyományairól beszélt a tanácskozáson. Középkori előzmények után az örménység jelentősebb hulláma a XVII. század második felében érkezett Erdélybe, ahová *Apafi Mihály* fejedelem jó szívvvel fogadta be őket. Az első világháború alatt a törökök által végrehajtott népiirtás miatt s a második világháború után is érkeztek kis létszámban örmények Magyarországra.

Martyin Emília néprajzkutató, muzeológus a magyarországi románok hagyományaiban zajló átalakulási folyamatokra összpontosított. A hazai román közösség hagyományainak a vizsgálata két alapvető kérdést vet fel. Egyrészt, hogy kik is tekinthetők az ezredfordulón Magyarországon élő románoknak, másrészt, hogy rohamosan változó jelenünkben mit is sorolhatunk a hagyományos népi kultúra körébe. Megkülönbözteti egyrészt azokat a *szórványban élő román közösségeket*, amelyek *több évszázados múlttal* rendelkeznek a jelenlegi lakóhelyükön, s vannak az *új betelepülők*. Az „őshonos” románok identitáshelyzete egyedi, településenként különböző, hiszen a történelmük az adott település történelmi-társadalmi adottságai függvényében alakult, ennek megfelelően az asszimiláció és nyelvvesztés különböző szintjein állnak. A nemzetiségi identitás legfontosabb tényezője kétségtelenül a *nyelv*. Az elsődleges környezetben, a családban használt nyelv csupán a tájnyelv lehetett, amely nem volt alkalmas a fejlődésre, nem tudta követni a civilizációs, technikai változásokat, nem volt képes alkalmazkodni a modern világ követelményeihez. Archaikus állapotában maradt meg, magyar szavakkal és kifejezésekkel dúszult, ami a kétnyelvűség felé tolta a nyelvhasználatot.

Popovics Tibor Miklós történész, geográfus dolgozata, *Vrabely Mihály / Mihail Vrabel* (1866-1923) ismert *ruszin* folklorista, újságíró, pedagógus életútját és tevékenységét foglalja össze. Nevéhez fűződik az 1890-ben megjelent *Russzkij szolovej / Orosz csalóány* című népdalgyűjtemény közreadása, amely a korabeli magyarországi népdalok antológiája a gyűjtés szerinti különböző nyelvjárásokban. Mivel Vrabely néptanítóként főként Bácskésztúron dolgozott, az anyag jelentős részét az ottani folklor teszi ki. Az elemzés kitér a gyűjtemény recepciójára is. Vrabely tíz évvel később *Uhro-russzki narodni szpivanki / Magyarországi népdalok* címmel újabb fontos kötetet adott ki. Az életmű jelentős hozadéka az általa szerkesztett *Negyilja / Vasárnap* című ruszin hetilap, amely 1898-1918-ig jelent meg. Az önmagát gazdálkodási újsággként meghatározó sajtótermék ruszin népi nyelven közölt gyakorlati és történelmi, kulturális írásokat.

Rusz Boriszláv tanár, diplomata, nemzetiségi vezető a Kárpát-medencében élő szerbek hagyományairól értekezett. A magyar-szerb történelmi érintkezések és dinasztikus, uralkodói kapcsolatok az Árpád-házi és Nemanić dinasztiák idejére nyúlnak vissza. A török terjeszkedés, a középkori szerb birodalom hanyatlása és felbomlása – különösen az 1389-es tragikus kosovói vereség után – meggyorsította a szerbek magyarországi meghonosodását, nemcsak a déli vidékeken, hanem a Duna mentén egészen Esztergomig, Komáromig. A szerbség a történelmi Magyarországon és mai magyar földön való léte közel hat évszázados. A szerb nemzet itteni töredéke Magyarországon alapozta meg a szerb kultúra és művészet késő középkori szellemiségét, már közvetlenül érintkezve az európai reneszánszsal, barokkkal, klasszicizmussal is. Ortodox vallásuknak köszönhetően, legtöbbször népszokásuk az egyházi ünnepekhez kötődik. Sok olyan hagyomány él a mai napig is náluk, amelyeknek eredete a kereszténység előtti időkre, az ősi szláv kalendáriumra megy vissza. Ezeket a keresztény ortodoxia átvette, s a hagyománytisztelő szerb egyház évszázadokon keresztül megőrizte az utókornak.

Király Katalin néprajzkutató a magyarországi szlovákok napjainkban fellelhető hagyományairól beszélt. A szlovákság, mint etnikum a Magyar Királyság északi területein fejlődött ki a középkorban korábban itt élt és szomszédos szláv népek keveredéséből. Az oszmán uralom másfél évszázada után tömegesen indultak el szlovák jobbágy és kisnemesi családok az elnéptelenedett alföldi tájak felé. Már a XVII. században szokás volt a búzaérés kezdetekor az ország északi területeiről, nagyszámú csoportokban (bandákban) levándorolni a délvidékre, s elszegődni a betakarításhoz részes aratónak. A második jelentős nagy migrációs hullám a XVIII. század első évtizedeiben a munkaerőhiány pótlására, földesúri kezdeményezésre történt. Azok a birtokos családok, akiknek az ország északi részén és az Alföldön egyaránt voltak földterületeik, többnyire a saját jobbágyaikkal igyekeztek segíteni a gondon. A Békés megyei szlovák ajkú lakosság egy része később továbbvándorolt, s újabb, másodlagos szlovák településeket hozott létre. Őt régióban telepedtek le nagyobb számban. Az Alföldön állattartással és mezőgazdasági munkával foglalkoztak, a hegyvidéken erdőgazdálkodással, kő- és szénfejtéssel, mész- és szénégetéssel. A vándormesterek jellemzően drótosok és üvegesek, kosárfonók voltak. A mesteremberek között akadt cipész, csizmadia, kovács, bognár, asztalos, kádár, lakatos, esztergályos, kőműves, ács, szabó, szűcs, tímár, fazekas, molnár. Az első világháborút lezáró békeszerződés a szlovákságot is súlyosan érintette. A közösséget nagy számban megmozgató utolsó vándorlás a szlovák–magyar lakosságcsere volt, amely 1946–1948 zajlott Csehszlovákia és Magyarország között.

M. Kozár Mária etnográfus a Kárpát-medencében élő szlovének hagyományairól adott elő a konferencián. A mai Magyarország délnyugati csücskében, az ún. Szlovén Rába-vidéken él őshonos nemzetiségként a szlovén közösség. A szlovének ősei 550 körül érkeztek a későbbi történelmi Magyarország azon részére, ahol a szlovének ma is élnek a szlovéniai Muravidéken és a jelenlegi határon átnyúló magyar területen. A dolgozat vázlatosan áttekinti letelepedésüket és nyelvüket, a településeik és házaik jellegzetességeit, gazdálkodásukat és ételleiket. A rossz termőföld, a túlnépesedés és az elhelyezkedési gondok következtében a Szentgotthárd környéki szlovén falvak lakosságának egy része tavasztól őszi idénymunkára járt. A XVIII. és XIX. században kaszálni, aratni és csépelni a szomszéd megyékbe, később az ország középső részeire és Ausztriába is. Megélhetési okoktól vezérelve a XX. sz. elején sokan észak- és dél-amerikai kivándorlásra is kényszerültek. A viselet, folklór és szokások, a katolikus hitélet, valamint a muzeális intézmények sem hiányozhatnak egy ilyen áttekintésből. A szerző a hagyományok mai átörökítésének formáival és a közösségről szóló publikációk érintésével zárja írását.

Hartyányi Jaroslava történész a Kárpát-medencében élő ukránok hagyományait tekintette át. Írásában a történelmi Magyarország ruténnek nevezett népcsoportját az ukránsággal azonosítja, amely szerinte a XII. századtól van jelen a térségben. A XVIII. században Bél Mátyás a magyarországi lakosság összeírásában, Szabolcs megyében 16 helységben említi a ruténeket. A II. József által elrendelt népszámlálás adatai szerint 500 ezer rutén élt a történelmi Magyarország területén. A szerző fontosnak tartotta megemlíteni, hogy 1837-ben a Budai Királyi Nyomdában látott napvilágot a „Ruszalka Dnyisztrovaja” (Dnyeszteri Sellő) című almanach, amely több szempontból is történelmi jelentőségű kiadvány. A kötetet készítő népköltészeti gyűjtők, M. Saskevics, J. Vahilevics és J. Holovackij rendkívül fontosnak tartotta a rutén folklór gyűjtését, lejegyzését és elemzését, a hagyományos tárgyi és szellemi kultúra megőrzését. A XIX. században Galíciából elindult „népvándorlás” az Osztrák–Magyar Monarchia területére is irányult. Így a mai Szlovákia területét érintve telepedtek le ukránok a Vajdaságban, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, számos család pedig a magyar fővárosban talált megélhetést. A dolgozat a történelmi áttekintést követően az ukrán és magyar folklór kölcsönhatásával, a régi népi és egyházi hagyományokkal és az újak keletkezésével foglalkozik.

A főszerkesztő és kötet szerkesztő reményei szerint a nemzetiségi néprajzi sorozat legújabb, multidiszciplináris kiadványa gyarapítja a kisebbségtudomány irodalmát, egyben a tágabb nagyközönség számára is színvonalas kézikönyvként szolgálhat.